

Освітньо-виховний потенціал дитячої гри в контексті проблеми початку шкільного навчання

Історія педагогічної думки неодноразово зверталася до проблеми початку шкільного навчання. На межі двох вікових періодів – дошкільного та молодшого шкільного віку – актуалізується проблема забезпечення педагогічних умов для гармонійного й безболісного переходу дитини від гри до нової провідної діяльності – учіння. Вступ до школи докорінно змінює соціальну ситуацію, в якій перебувала дитина. Навчальна діяльність потребує певного запасу знань про навколишній світ, сформованості елементарних понять. Дитина повинна володіти розумовими операціями, вміти узагальнювати, диференціювати предмети і явища довкілля, мати позитивне ставлення до навчання. Тому в підготовці дитини до школи важливого значення набуває поєднання гри з навчальною діяльністю. Використання ігор у навчанні зацікавлює дітей майбутньою діяльністю, вносить у навчання ситуації несподіванки, яскраві позитивні емоції, право вибору тощо. У грі проявляються і через неї формуються всі сторони психічного життя особистості, якості, необхідні для учіння у школі, що зумовлюють готовність до навчання.

Сучасна школа повинна дати випускнику реальну можливість накопичити особистий досвід навчальної, трудової діяльності, уміння спілкуватися, глибоко відчувати і всесторонньо сприймати навколишній світ. З цих позицій процес підготовки майбутнього першокласника до самостійного життя повинен обов'язково включати різні види діяльності, у тому числі і гру.

Гра – вид креативної діяльності людини, у процесі якої в уявній формі відтворюються способи дій з предметами, стосунки між людьми, норми соціального життя та культурні надбання людства, які характеризують історично досягнутий рівень розвитку суспільства. Поняття „гра” розглядається як родове щодо термінологічного словосполучення „ігрова діяльність”. У дошкільному віці гра є провідною діяльністю, у процесі якої

відбуваються важливі зміни у психіці дошкільника й розвиваються психічні процеси, що готують його перехід до нового, вищого щабля розвитку; створюються умови для соціалізації дитини, становлення й саморозвитку її особистості; у цей період у контексті гри виникають та диференціюються нові види діяльності, зокрема трудова, естетична, навчальна тощо. За критерієм місця і значенням правил у розгортанні гри встановлено закономірну тенденцію розвитку ігрової діяльності – вона полягає у тому, що у першій половині дошкільного дитинства яскраво виявляється творча основа ігрової діяльності, а правила сховані, вони інтегруються з вимогами до виконання ролі. У другій половині дошкільного віку й у шкільні роки для дитини важливим у процесі гри є дотримання правил, які регламентують уявні дії і реальні стосунки учасників гри. Відповідно до цієї закономірності, ігри поділяються на дві системоутворювальні групи – творчі ігри та ігри за готовими правилами [4].

Роль гри в підготовці дитини до навчання як провідного виду діяльності школярів полягає в тому, що у практиці особистого спілкування в ігрових ситуаціях діти вперше набувають інтелектуальних умінь, необхідних для здійснення навчання. Це відбувається через самостійне сприймання й перероблення пов'язаної з ігровою ситуацією інформації – самостійно сприймаючи і переробляючи позаситуативну інформацію, діти відбирають та кодують її для обміну з іншими учасниками гри. Таким шляхом вони оволодівають прийомами та операціями розумової діяльності загальнопізнавального значення.

Гра має багатовікову історію. У давнину дитячі ігри виникали як стихійне наслідування дій дорослих. Гра мала найважливіші соціальні функції: підготовка до праці, виконання норм поведінки. З розвитком суспільства, накопиченням знань, засобів матеріальної та духовної культури гра поступово втрачала свою роль. В педагогічній практиці утвердилась схема: у дитячому садку – діти граються, в школі – навчаються, на

виробництві – працюють. Різке розмежування цих видів діяльності призвело до односторонності пізнавальної і поведінкової сфери дітей в шкільні роки.

Вчені неодноразово звертали увагу на вікові межі ігрової діяльності. Відомий психолог Б.Ананьєв відзначав [2], що гра має свою історію розвитку, яка охоплює всі періоди людського життя. У підлітковому і юнацькому, молодому і середньому, навіть немолодому віці існують різноманітні її прояви. Існують тонкі переходи від гри до праці й до навчання. Гра протягом життя людини інтегрується з іншими видами діяльності.

Л.Виготський зазначав, що гра зумовлює зміну потреб і свідомості. На його думку, гра повинна усвідомлюватись як уявна, ілюзорна реалізація нереалізованих бажань, зміст якої пов'язаний зі світом дорослих. З початком вступу до школи гра не зникає, а пронизує процес навчання, оскільки провідною діяльністю стає учіння, але потреба у грі зберігається. „У шкільному віці, – говорив вчений, – гра не вмирає, а проникає у ставлення до дійсності. Вона має своє внутрішнє продовження у шкільному навчанні та праці” [3].

О.Леонтьєв і Д.Ельконін підкреслювали, що в грі реалізуються потреби дитини „діяти як дорослий” [6; 15]. Тільки в ігровій діяльності повною мірою виявляється здатність дітей моделювати людські взаємовідносини, відбувається соціалізація особи в програванні соціальних ролей.

Д.Ельконін у монографії „Психологія гри” [15] проаналізував походження гри. Він погоджується, що в історії людства праця випереджає гру, яка є соціальним явищем, служить підготовкою до праці. Виникнення дитячої гри є результатом (на початкових етапах розвитку суспільства) раннього включення дітей у життя дорослих, безпосередньої участі в їх діяльності. Гри як такої ще не існувало. Ускладнення зрядь праці викликало потребу у спеціальній підготовці дітей до трудової діяльності. Діти вправлялися із зменшеними знаряддями праці: луки, списи, ножі тощо, а

це можна вважати іграми-вправами. Рольові ігри на цьому етапі розвитку суспільства не спостерігались.

З подальшим розвитком виробничих сил звужується коло доступних дітям сфер виробництва. Зменшені копії предметів змінюють свої функції, так з'являються іграшки. Діти задовольняють своє прагнення до спільного з дорослими життям завдяки рольовим іграм.

С.Рубінштейн пов'язував гру з пізнавальними потребами дитини. Гра є задоволенням потреб дитини в рамках її можливостей. Ігрова діяльність є своєрідним тренуванням та вдосконаленням дитиною своїх пізнавальних сил і здібностей [10].

Вихідні положення щодо походження, суті, значення гри для дитини поширюються і на проблему використання її як засобу розвитку дитини дошкільного віку [9]. З.Фрейд розглядав гру як засіб вираження дитиною інстинктів, бажань, прагнень, які вона не може реалізувати у безпосередньому житті. А.Адлер вважав, що у грі дитина самостверджується, задовольняючи своє прагнення до влади і могутності, яке дорослі пригноблюють. Сучасні теорії „ігротерапії” доводять, що за допомогою гри нормалізуються стосунки дитини з навколишньою дійсністю. Гра знімає негативізм, ліквідує егоїзм, вередування, „покрощує природу дитини” тощо.

Я.Коменський вважав, що шкільне навчання не може бути самоціллю, школа як „майстерня гуманності” повинна готувати дітей до життя. На думку педагога, людина – дитя природи, й усі педагогічні засоби мають бути природовідповідними. Навчання повинно бути свідомим, послідовним, легким, наочним тощо. Неприпустимо примушувати учнів заучувати напам'ять те, чого вони не розуміють. Потрібно використовувати всі можливі методи з метою полегшення сприймання навчального матеріалу, стимулювання в дітях прагнення до здобуття знань [11].

К.Ушинський писав [14], що це – могутній виховний засіб, вироблений самим людством, тому у ньому відобразилася справжня потреба людської природи. Але він не пов'язував потребу гри з якимось конкретним

історичним періодом життя суспільства. Аналізи змісту ігор для дітей різних народів і епох дають змогу зробити висновок, що гра виникла після праці і на її основі.

А.Макаренко надавав грі дітей аналогічне значення, як трудовій діяльності дорослих. Він зауважував [7], що в хорошій грі є робоче зусилля і зусилля думки, тільки та гра хороша, в якій дитина активно діє, самостійно мислить, будує, комбінує, долає труднощі. Це ріднить гру з працею і робить засобом підготовки до праці.

В.Сухомлинський підкреслював зв'язок гри з уявою, казкою, фантазією. У висловлюваннях ученого про специфіку дитячого сприйняття світу терміни „гра”, „фантазія”, „казка” можна інтерпретувати як синоніми: „...забуває наша педагогіка, що учень добру половину всіх років навчання в школі залишається насамперед дитиною. Втискуючи в голову дітям готові істини, узагальнення, умовиводи, учитель часом не дає дітям можливості навіть наблизитися до джерел думки та живого слова, зв'язує крила мрії, фантазії, творчості. З живого, діяльного ества дитина нерідко перетворюється начебто в устрій ... Духовне життя дитини повноцінне лише тоді, коли вона живе у світі гри, казки, музики, фантазії, творчості. Без цього вона – засушена квітка” [12].

Ш.Амонашвілі неодноразово відзначав, що особливість організації ігрової діяльності полягає в тому, що дитину не можна змусити грати [1]. Інакше це буде не гра, а примусова робота. Адже принципова особливість гри як діяльності – це інтерес, який допомагає дітям не відчувати втоми і напруги. Але не завжди педагогічна цінність гри співпадає з інтересом. Тому дітей слід учити грати, невимушено підказуючи прийоми і засоби ігрового спілкування (жест, міміка, інтригуючий тембр голосу, незвичайні імена іграшок, раптові продовження ігрового сюжету, несподівані ролі знайомих іграшок тощо). Задля позитивного результату гру потрібно включати в навчальний процес не як локальний засіб, а як розгорнену діяльність, що органічно входить в усі ланки урочної і позаурочної роботи. Ш.Амонашвілі,

просочуючи все спілкування з дітьми ігровою діяльністю, робив малюків співавторами уроків, досягав вражаючих результатів в навчанні та вихованні молодших школярів.

О.Усова [13] досліджує гру як форму організації життя дітей. Вона встановила наявність реальних (існують між людьми, які виховуються в одному колективі) та ігрових (регламентуються умовами гри) стосунків. Зазначила, що для входження в ігровий колектив діти встановлюють зв'язки з учасниками гри, підпорядковують свої дії ролям, контролюють і виконують правила гри тощо.

Відомий дослідник дитячих ігор Д.Менджерницька [8] зауважувала, що гра – завжди імпровізація. Відображення дитиною в грі суспільного життя – бажання глибшого пізнання навколишньої дійсності, прагнення брати участь у житті дорослих. Колегами школи Д.Менджерницької розроблено такі проблеми, як формування ігрового колективу протягом дошкільного віку під впливом повноцінної ігрової діяльності (В.Воронова), виховання організованості дітей у творчій грі (А.Матусик), виховання у дошкільників інтересу до праці дорослих (І.Власова), до школи (В.Гелло) тощо [9]. Науковцями підкреслюється, що гра своїм змістом визначає безпосередню організацію дитячого товариства, а тому важливо, щоб у ній відбивалися найбільш позитивні явища навколишнього життя. Н.Мчедлідзе аналізує місце гри у педагогічному процесі ДНЗ. Вона відзначає, що гра в дошкільних закладах виступає у різних функціях, зокрема як засіб виховання; одна з форм організації навчання (дидактична гра); форма організації виховання; метод і прийом навчання дітей.

Використання дидактичних ігор у навчальному процесі має свою специфіку. За допомогою ігор закріплюють, перевіряють пізнавальні здібності дітей, їх знання, уміння, навички, розвивають кмітливість, просторову уяву, окомір, колірні відчуття, логічні операції, тренують пам'ять. Правильно побудована гра збагачує процес мислення інтелектуальними відчуттями, стимулює мимовільність запам'ятовування і

цілеспрямованість зусиль. Дидактична гра в школі в основному виконує роль емоційної розрядки, що знімає втому, підвищує інтерес, рухову активність дитини.

Навчання завжди включає елементи примусу. Цінність дидактичної гри в тому, що, граючи, дитина діє активно, розкуто, гра захоплює його відчуття, інтелект, уяву. За допомогою ігрових форм спілкування обов'язкові учбові завдання сприймаються учнем як бажаний самостійний вибір.

Одночасно заняття в 1 класі вимагають організованості й систематичності. Корисно пам'ятати слова К.Ушинського, щоб досягти успіху в навчанні та вихованні, – одне з найважливіших завдань дидактики зробити навчальну діяльність цікавою для дитини і не перетворювати її на забаву. Необхідне педагогічно доцільне поєднання ігрової діяльності та навчання.

Отже, початок шкільного навчання не можливо уявити поза проблемою організації дитячої гри, яка має кількавікову історію. Виникнення її зумовлене розвитком суспільства, зміною становища дитини в системі суспільних відносин. У сучасній педагогіці гра розглядається як провідний вид діяльності дитини, в якій поєднуються риси, характерні для будь-якої соціальної діяльності (цілеспрямованість, усвідомленість, активна участь) та специфічні, притаманні лише грі (свобода і самостійність, самоорганізація дітей, наявність творчої основи, почуття радості й задоволення). У контексті гри перехід з одного ступеня розвитку на інший відбувається ефективніше. З початком шкільного навчання гра (провідна діяльність дитини) поступово змінюється навчанням (новим видом діяльності), тобто вона є своєрідним адаптаційним механізмом. Саме наявність ігрової діяльності в навчально-виховному процесі є важливою умовою адекватної підготовки дітей до нового виду діяльності.

Література:

1. Амонашвили Ш.А. Шестилетки в школе. – М., 1986.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 339 с.
3. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка // Вопросы психологии. – 1966. – № 6. – С. 62-76.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С.139.
5. Кудикіна Н.В. Психологія та педагогіка гри. – Відкритий урок: Розробки. Технології. Досвід. – 2006. – № 5-6. – С. 27-50.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
7. Макаренко А.С. Гра // Твори в 7 т. – К.: Радянська школа. – 1954. – Т.4. – С. 366-376.
8. Менджеричкая Д.В. воспитателю о детской игре. – М., 1982.
9. Поніманська Т.І. Основи дошкільної педагогіки: Навчальний посібник. – К.: Абрис, 1998.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М.: Учпедгиз, 1946. – 704 с.
11. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. – К., 1997. – С. 215-222.
12. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5-ти томах. – К.: Рад. школа, 1976-1977.
13. Усова А.П. Роль игры в воспитании детей. – М., 1976.
14. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: В 6 т. – М.: Педагогика, 1990. – Т. 6. – 528 с.
15. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М., 1978. – 304 с.